

A KÉT KULTÚRA ÉS A HARMADIK: TERMÉSZETTUDOMÁNY, BÖLCSÉSZET A MÉDIAKOMMUNIKÁCIÓBAN – A MINDENTUDÁS EGYETEME TAPASZTALATAI ALAPJÁN

Fábri György

a filozófiai tudomány kandidátusa, az MTA kommunikációs igazgatója
MTA Kommunikációs Igazgatóság
fabrigy@office.mta.hu

Tudomány és média találkozása

Egy-egy tudományos felvetés alkalmazása a lehető legtöbb területen szokásos gyakorlat, ám hol termékeny, hol nyilvánvalóan felesleges betűtermeléshez vezető vállalkozás. A „két kultúra” téma különösen elvezethet mondva-csinált összefüggés-keresésekhez is – ami csak tovább táplálja az önmagában tudományelméleti vagy kultúrtörténeti szempontból sem falrengető megközelítés továbbélését.

Mégis indokoltnak látszik a természet- és társadalomtudományok médijelenlétének különbözőségeit releváns kérdésnek tekinteni. Elsőbben is egy igen egyszerű okból: merthogy az alkalmas méretű és minőségű mintát kínáló *Mindentudás Egyeteme* programban szembeszökő közönségérdeklődés és médiahatás eltérése a tudományszakok között. Az pedig még inkább érdekessé teszi a jelenséget, hogy a magyar médiakultúra rendkívül egyoldalú literátus/humaniorás irányultságával éppen ellentétes módon, kife-

jezetten a reáliák iránt mutatkozik jelentősen nagyobb figyelem és pozitív visszajelzés.

Jelen dolgozat a tudomány és média találkozásának esettanulmányaként elemzi a *Mindentudás Egyeteme* első négy évét. Ennek indokoltságát mindenekelőtt az támasztja alá, hogy maga a program kifejezetten médiaorientált kezdeményezés, melynek felépítésében, működésében és hatáselemzésében is meghatározóak a médiaképesség szempontjai. Természetesen ez többször is kritikákat kapott a tudományos közösségen belül, melyek összefoglaló megválaszolása egyben informatív lehet a médiahatás bemutatásához is.

Ugyanis első pillantásra, különösen a XIX–XX. századi intézményesült tudósszerepek számára nem magától értetődő, hogy egyáltalában jogosult-e a laikus közönséggel való kommunikáció közegében nyújtott teljesítményt komolyabb mértékben figyelembe venni a tudományos tevékenység értékelésakor. Persze, mindig is voltak tudós sztárok, azonban a kevés számú vitathatatlan szakmai

tekintélyen kívül (mint Einstein, a Curie-házaspár, Richard Dawkins) őket jobb esetben is a tudományból kirándulóknak járó elnézéssel sorolták be exhibicionistáknak.

Az elmúlt két-három évtized fejleménye a fejlett gazdaságok kutatói világában, hogy a tudomány medializálódása egyre inkább teret nyert a kutatómenedzsmentben, a kutatások társadalmi pozicionálásában.¹ Magyarán: mind kevésbé teheti meg egy-egy tudományos intézmény, kutatásban érdekelt tudós, hogy ne jelenjen meg a médiában, hiszen finanszírozása, munkájának társadalmi elfogadása/támogatása érdekében abban a közegben is igazolnia kell tevékenysége értékességét, amely egyre inkább monopolizálja a döntéshozók tájékozódását – tehát a tömegkommunikációban.² Erre az elvárásra válaszolt a tudományos intézményrendszer a *Public Understanding of Science* megerősítésével.³

A *Mindentudás Egyeteme* elindításakor is ez volt az akadémiai kezdeményezés kiinduló gondolata: az új prezentációs és tájékoztató formáknak való megfelelés hatásai teoretikus végiggondolása és gyakorlati érvényesítése. Előbbit testesíti meg a Nyíri Kristóf akadémikus által ösztönzött kutatás és megvalósított médiaforma, a tudomány enciklopédikuságának prezentációja a *Magyar Virtuális Enciklopédia* képében.⁴ Az infokommunikációs eszközök hatásának régóta folyó kutatásai az MTA Filozófiai Kutatóintézetében még elsősorban az internet és a mobilte-

lefon alkalmazásának következményeit tárták fel, a *Mindentudás Egyeteme* megalkotásakor azonban már a tömegmédiá, hangsúlyozottan pedig a televízió hatása vált központi kérdéssé.

A tudományos tartalom médiajelenlétének hatékonysága, sikeressége szempontjából áttekintve a televíziós médiakultúra jellegzetességeit, leginkább a vizuális kultúra trendfüggősége az a tényező, ami a tudományprezentáció képiségével kapcsolatosan alkalmazkodási kihívást jelent. Ráadásul, itt a gyártói érdekek és a divathullámok összerosódnak, vagyis a tudományos kommunikációs kultúrára amúgy is csak nagy mértéktartással rászabadítható vizuális elvárások még komolyabb fenntartással kezelendők.

A magyarországi médiaipar jellemzői a tudomány megjelenítésének kereteit is nagyban meghatározzák. A közönség médiakörnyezete totalizálódik, a népszerűség körében mit sem csökken a televíziózással töltött idő (érdekes/biztató tendencia ugyanakkor, hogy különösen a fiatal értelmiségi/menedzser csoportokban megfigyelhető az elfordulás a jelenlegi médiakínálattól). Ez együtt jár a médiapiac koncentrációjával, vagyis a tulajdonosi/döntéshozói pozíciók tömörülésével. A kereskedelmi televíziózásban a versenyspirál egyértelmű lejtmenetet mutat: a versengő csatornák színvonalban, igényességben, eredetiségben egyaránt egymás alá ígérve alakítják kínálatukat (és ez nem az elit *versus* tömegkultúra régi huzakodásban érhető tetten, hanem éppen a tömegkultúrán belül – erre volt botrányos példa a 2006. évi nyári labdarúgó-világbajnokság minősíthetetlen televíziós közvetítése Magyarországon.) Ami pedig

¹ Erről részletesebben lásd Fábri, 2002, 8–14.

² A tudományos információkról való tájékozódásban a média szerepéről lásd: EUROBAROMETER 2003, illetve 2005.

³ A folyamatot részletesen bemutatja: Mosoniné Fried – Tolnai, 2005.

⁴ Nyíri, 2003, 5–8. valamint megvalósulásában: www.enc.hu.

⁵ Az alábbiakban az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának kutatási eredményeire és publikációira is támaszkodtam.

a versenyt illeti, a magyar televíziós átverés-show-nak éppen a legfontosabb jellegzetessége a valóságos választék hiánya, a lefedettség/hozzáférhetőségek egyenlőtlensége, és a piacot uraló két kereskedelmi csatorna érdemi alternatívát arcpírítóan mellőző műsorpolitikája. A médiakultúrában mindezzel szemben két tényező jelentene ellensúlyt – a versenymoderálásra hivatott közszolgálati televíziózás azonban valahogyan kiiktatódott a fajsúlyos versenyzők közül, a szakmai beágyazódástól pedig jórészt mentes maradt az „eredeti televíziós tőkefelhalmozás”, akár a műsorkészítőket, akár az üzletág irányítóit tekintjük.

A tudományos tartalom számára perspektívát kínálhat a digitális televíziós technológia térnyerése. Ez a sávszélességek sokszorozásával, valamint az interaktív, tudatosabb nézőt feltételező/szocializáló megoldásaival esélyt adhat az értékelvű tartalomnak – ez azonban ma még nem a *Mindentudás Egyeteme* elemezhető jelene, hanem a továbbvitelének lehetséges útja (ami út egyébként az információs szegregációt felerősítő hatásával korántsem annyira szivárványos a társadalmi kohézió és értékorientáció szemszögéből, mint amilyenek némely médiateoretikusok a jövő televíziózását látatják.)

A médiaviszonyok és a tudományos tartalomszolgáltatás interferálása tehát óhatatlanul olyan tudománykommunikációs megoldások kifejlesztését igényelték a *Mindentudás Egyetemén*, amelyek jelentősen eltérnek mind a természet-, mind a társadalomtudományokban megszokottaktól. Ezért is volt egyszerűbb azonosan kezelni a tudományszakokat, így ma könnyebben vehetőek össze az eltérő tapasztalatok.

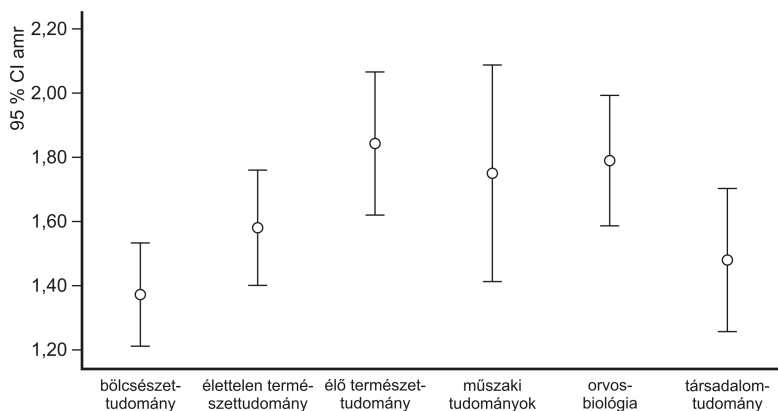
A különbségek már az előadások előkészítéskor is megfigyelhetőek. A produkció

szempontjából kiemelkedő jelentőségű illusztrációs bázis megoszlása abszolút számban is jelentősebb, mint a tematikus arány, kvalitatív szempontból pedig még egyértelműbb a különbség: az érdemnek tekinthető illusztrációk tekintetében jelentősen eltolódik a túlsúly a természettudományok javára. Kevésbé egzakt adat, de egyértelmű tapasztalat a természettudós előadók jóval nagyobb fogékonysága az előadást mozgalmassabbá, nézhetőbbé, metaforikusabbá tevő elemek alkalmazására. Mindez visszaköszön a fókuszcsoportos, illetve kérdőíves nézői kutatásokban is: az orvosi, biológiai, klasszikus fizikai, molekuláris kémiai és műszaki előadások népszerűsége, elismerése messze megelőzi a bölcsészeti vagy társadalomtudományi előadásokét.

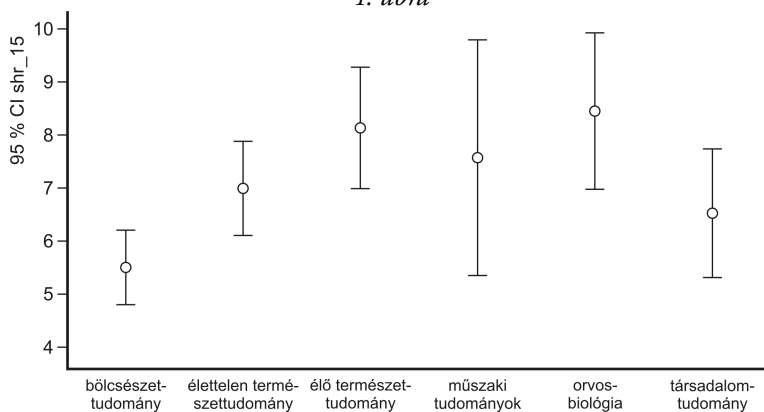
A televíziós nézettségi adatokból még plasztikusabban körvonalazódik ez a különbség. Az átlagos nézettségeket, illetve közönségarányokat egyutas varianciaanalízissel hasonlítottuk össze.⁶ Előzetesen közöljük az egyes tudományterületek átlagos nézettségi adatait, kiegészítve az adatok ingadozását kifejező konfidencia-intervallumokkal (CL=95 %). (1. ábra)

Az elvégzett varianciaanalízisekben erősen szignifikánsnak mutatkozott mind az össznézőszám (AMR), mind az éppen televíziót nézők (SHaRe) esetében. Vagyis bizonyos tudományterületek átlagos adatai a véletlen hibánál jobban eltérnek, tehát köztük szisztematikus különbség van. Az utóelemzés megmutatta, hogy a szignifikáns eltérések mögött a bölcsészettudományok átlagának szignifikánsan alacsonyabb volta áll az orvostudományok és az élő természettudományok átlagaihoz képest. Hasonlóan érzékletes adat, hogy a *Mindentudás Egyeteme* legnézettebb

⁶ A nézettségelemzést Bozsonyi Károly médiakutató végezte a *Mindentudás Egyeteme* Kht. megbízásából.

1. ábra

2. ábra

húsz előadása között mindössze egy bölcsészeti találmunk.

A tudományszakok kultúrájának különbözőségeire utalnak más sajátosságok is. Ilyen például a szakemberek érdeklődésének mértéke. Egy-egy *Mindentudás Egyeteme* előadás szakmai reprezentáció is, az adott tudományterület, illetve érintett intézmények képviselői (nyilvánvalóan nem az ismeretszerzés szándékával, hanem a kollegiális érdeklődés miatt) személyesen is nagy számban vesznek részt az előadásokon. Nos, a regisztrációk, illetve jelenléti ívek tanúsága szerint ez sokkal inkább jellemző a természettudományos tudó-

sok esetében, míg a bölcsészeknél különösen alacsony, de a társadalomtudósoknál sem éri el az átlagos szintet. Ugyancsak a tudományszakok kultúrájának eltérésére utal az előadók interdiszciplináris nyitottságának mértéke. Alig volt olyan természettudományi tárgyú előadás, amely ne tartalmazott volna bölcsészeti/társadalmi kitekintést (a természettudományokon belüli kapcsolatok megmutatása természetszerű volt), a másik irányból ez már ritkaságszámba ment.

A *Mindentudás Egyeteme* tapasztalatai alapján tehát jelentősen különbözik a természettudományi és társadalomtudományi

reprezentáció a médiakultúra közegében. A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy ennek elégséges magyarázatát szolgáltatathatják tudománypolitikai és tudományszociológiai tényezők. Azonban mindez „Ockham borotvája” elvének megsértése vagy bármiféle túlerőltetés nélkül kínál lehetőséget néhány tudományelméleti felvetés megfogalmazására is, amelyek alkalmasak lehetnek a tudománykommunikáció jelentőségének továbbgondolására.

Tudománypolitikainak nevezem azokat a szempontokat, melyek a tudomány közöségi pozícióiból értelmezhetőek. Ilyen mindenekelőtt a magyarországi műveltségkép és médiarecepció sajátossága. Fentebb már utaltam a literátus hagyományok szerepére. Az általános műveltség⁷ fogalmkörébe ennek nyomán sokkal inkább beletartoznak az irodalmi/anyanyelvi/történelmi jellegű ismeretek, mint a természetismereti, természettudományos és műszaki innovációs tudáselemek. Másképpen fogalmazva: vaskos műveletlenségnek számít nem tudni, ki írta a *Nemzeti dal*t, de vállveregető biztatást vált ki, ha valaki közli, hogy fogalma sincs az Ohm-törvényről, vagy mindig gyenge volt matematikából. Pedig miért is volna magától értetődő ez az egyoldalúság? Hiszen akár identitásképző, akár hasznossági, akár világismereti funkciót tulajdonítunk a műveltségnek, a bölcsészeti ismeretek dominanciája semmiképpen sem *ab ovo* adott. Inkább nagyon is konkrét politika- és társadalomtörténeti eredetű, fennmaradása pedig jól körülhatárolható csoportérdekekhez és ideológiai pozíciókhoz köthető.

Mindez még szélsőségesebben jelentkezik a média tematizálásában. A természettudományos műveletlenség és affinitáshiány

⁷ A műveltségkép változásának áttekintése: Sáska, 2002.

paralízise még meghökkentőbb, ha a médiafogyasztók érdeklődési preferenciáival vetjük össze. Ugyanis a felmérések alapján a magyar lakosság kiemelten fogékony a tudományos témákra, ezen belül pedig lényegesen magasabb a természettudományos témák népszerűsége. Eközben a közbeszédet uraló televíziós műsorfolyamban vagy a közösségi ügyek napirendjén rendkívül nagy túlsúllyal néhány társadalomtudományi téma található. A média tükrében a társadalomtudós véleménye az érdekes – eközben a közönség nagyobb arányban keresi a természettudományos/műszaki problémákra a választ.

Az ellentmondás érzékelteti a médiamunkások műveltségi korlátait is, de témánk szempontjából fontosabb, hogy miképpen befolyásolja a tudományos prezentációk megjelenési lehetőségeit. A műsorszerkezetet áttekintve, valamint a tudományos műsorok és témák televíziós menedzselésének tapasztalatai alapján elmondható, hogy a természettudományok képviselői jelentős kisebbségben vannak. Másképpen: néhány kivételtől eltekintve (ezek között a több évtizedes hagyományú Delta emelendő ki) szinte nincs találkozási pont ezen két kultúra között a magyar televíziózásban. Egymásra hatásuk így alig mutatható ki. Mindezzel kialakult a közönségigény mesterségesen előidézett ki-elégítetlensége, ami érthetően felfokozottá tette a várakozást a természettudományi előadások iránt.

A médiahatás másik eleme már átvezet a tudományszociológiai, vagyis a tudományos működésen belüli tényezőkhöz. A társadalomtudományi teljesítménnyel szembeni mérce ugyanis e médiaközeg hatására sokkal kevésbé ösztönző. A szoros összegabalyodás az ún. médiaelittel inkább teret ad az informális, szakmai közelítésekben szegényebb (például

ideológiai, csoporthovatartozásban gyökerező vagy éppen divatfüggő) hatásoknak, mint a médiabeágyazódással kisebb mértékben rendelkező természettudományok esetében.

A teljesítményértékelés tudományon belüli dinamikája vélhetően általánosabban is meghatározza a tudományos médiaprodukciónak *Mindentudás Egyetemén* mutatkozó eltéréseit. A prezentációs elvárások és a szűkebb intézményi-szakmai körön kívüli (különösen pedig a nemzetközi) mércék a hazai természettudományos karrierekben régóta a napi kutatói munka természetes részét képezik. Ugyan felesleges volna a kizárólagosan objektív tudományos értékítéletek illúziójával körülvenni utóbbiakat, annyi azonban biztosan állítható, hogy a saját referenciakörön kívüli helytállás kényszere igen ösztönzően hathat a „fellépésekre”.

Összegezve tehát, a „két kultúra” feltűnő különbségére a tudományos ismeretközvetítés egyik leghatásosabb programjában, a *Mindentudás Egyetemén*, elégséges magyarázatot találhatunk olyan, alapvetően a tudományművelés külső, illetve szociológiai tényezőivel, mint a tudósok szocializáltsága, valamint a médiaközeg sajátosságai. A tétel ellenpróbája pedig éppen hogy a szubsztanciális egybeesést mutatja: a számos kiváló és tökéletesen médiaképes, nagy közönségsikert arató bölcsészeti előadás példázza a tudományos ismeret és ismeretközlés diszciplináris függetlenségét.

Még szerencse, hogy így van: hiszen a *Mindentudás Egyeteme* korábban jelzett alapvető célkitűzései között első helyen a tudomány egységességének, enciklopédikuságának demonstrálása, megvalósítása áll. Emögött világos tudományfilozófiai álláspontot fogalmaztunk meg a *Mindentudás Egyeteme* szellemi műhelyében: a posztmodern és a

⁸ Erről részletesen: Fábri, 2005, 3–15.

tudományszkeptikus főárammal szemben a hálózatos tudományszervezet, a kommunikációképes kutatás és az igazságérvényre igényt tartó tudományosság elemeiből összeálló tudományos racionalitás lehet esélyes szellemi irány. Ennyiben többünk számára a program szándékolt eredménye: a tudományos kommunikáció konzervatív forradalma: az autoritás, racionalitás és egységesség komplexitásának újraformálódása.⁸

A *Mindentudás Egyeteme* médiastratégiája is erre a megközelítésre épül: konzervatív, meritokrata elvek alapján felépített tartalom kap teljeskörű médiajelenléteket, amit versenyképes médiatechnológiával valósítunk meg – miközben az egydimenziós médiamérce, vagyis a tömegnézettség misztifikálása helyett a közönséget többdimenziós, osztott referenciaközegnek tekintjük. Ebben a médiaprogramban a személy (a szereplő tudós) önértéke nem csupán eltűrendő kellemetlenség, hanem a „termék” egyik legfontosabb attributuuma, ami eleve más műsorkészítési folyamatot feltételez. A konzervatív értékelvőség és a médiaképes megjelenítés adta dinamika formálja a műfajt, egyben pedig a tudományos ismeretek jellegzetességeiről való felfogásunkat is tükrözi. Eszerint az autoritás fogalmának központi jelentősége az ismeretszerzésben áthatja az információ és tudás, információszerezés és tudásszerveződés egymáshoz való viszonyának értelmezését. A hitelesség követelménye, a megismerési sémák szerepe pedig kiterjeszhető a tudományos tudás létrejöttének és kommunikálásának aktusaira is.

A tudománykommunikáció tehát kényszer is, de egyben esély:⁹ a tudomány és laikusok viszonyának radikális átalakulása nem

⁹ A tudománykommunikációs *skillek* terjesztése érdekében készítünk elő tanfolyami, illetve egyetemi képzést az MTA támogatásával.

csupán külsődlegesen hat vissza a tudományra, hanem egyebek között a tudományszakok egységének újraformálódását is lehetővé teszi a medializáltság és infokommunikáció eszközrendszerével. A digitális tér sajátosságainak kihasználása az ismeretek újszerű összekapcsolódásaiban új utakat nyit az inter- és multidiszciplináris érdeklődés és értelmezés számára. A felhasználóbarát megvalósítás nem csupán a laikus tájékozódást segíti, hanem a tudós szemléletét is alakítja, ösztönzi. A médiaigények homogenizáló ereje ugyancsak egymás felé tereli a szaktudósokat. Az pedig, hogy a sokféle tudományos irányultság egységes *brand* alatt jelenik meg, óhatatlanul összerendeződésre ösztönöz.

A hálózatos kutatásszervezet mostanára a tudomány leginkább alkalmas szerveződés-

si formájává vált, ami menedzsment oldalról támogatja a (történeti vagy mesterséges, de mindenképpen kényszeredettnek tűnő) tudományterületi határok légiesítését. Nem könnyű a sokféle szervezeti érdekléssel megtámogatott diszciplináris megosztottságot meghaladni – személyes affinitások és tudománypolitikai elszánás jó időben való találkozását segítheti ebben a kommunikáció igénye. Ha pedig ez a kommunikáció képes a természet- és társadalomtudományok közös értékvilágát érvényesíteni, azzal a tudomány egységének üzenete kifelé és befelé egyaránt érvényesülhet.

Kulcsszavak: *médiabátás-elemzés, tudományos világnézet, tudományos kommunikáció, hitelesség*

IRODALOM

- Fábri György (2002): Az Akadémia és a Mindentudás Egyeteme. *Világosság*. 10–12.
 Fábri György (2005): Tudomány és közönség új találkozásai. *Világosság*. 1.

- Mosoniné Fried Judit – Tolnai Márton (szerk.) (2005): *A tudományos kívül és belül*. MTA Kut. szerv. Int., Bp.
 Nyíri Kristóf (2003): A XXI. század tudományrendszere. *Világosság*. 3–4.
 Sáska Géza: *Élet és Irodalom* 2002. február 1.

